

מלחמות יהודה המקבי 'חנוכיית הקרבות'

זאב ח. ארליך

בשורות שלהלן נסקור בקצרה את האירועים הקשורים בתחילת המרד החשמונאי, התפתחותו, פרשת טיהור המקדש, והקרבות הגדולים עד למותו של יהודה.

א. פרוץ המרד – י"ז באלול (?)

גזירות הדת שגזר אנטיוכוס ה-4 'אפיפאנס' וחילול המקדש שביצע, גרמו לתסיסה בקרב שומרי התורה. מספר גרסאות במקורות מספרות על פרוץ המרד על ידי מתתיהו החשמונאי ובניו:

וכאשר באו אנשי המלך התוכפים על המעל לעיר מודיעים לזבוח לאילים... אמרו אנשי המלך אל מתתיהו: ראש ונכבד וגדול אתה בעיר הזאת... עתה בוא נא ראשון ועשה את מצוות המלך... ויען מתתיהו ויאמר בקול רם – אם כל העמים אשר בבית מלכות המלך ישמעו לו... ויבחרו במצוותיו אני ובני ואחי נלך בברית אבותינו... וכאשר כילה מתתיהו לדבר... קרב איש יהודי לעיני כל לזבוח על הבמה עפ"י פקודת המלך. ראה זאת מתתיהו... וירץ וישחטו על הבמה. בו בזמן הרג גם את איש המלך אשר אלצו לזבוח ויהרס את הבמה... (חשמונאים-א ב 15-25).

נוסח שונה מעט:

וילך משם פוליפוס ושרי המלך אל מתתיהו הכהן בהר המודעית... ויען מתתיהו בגובה לבו ויאמר – אני את מצוות [ה'] מלכי אני עושה ואתם עשו את מצוות מלכם... ויען הפריץ וישלף את חרבו ויתז ראש חזיר אחד ויקחהו וילך אל המזבח... לזבוח עליו... ויקטר אותו לפסילי אנטיוכוס... ומתתיהו צופה מההר ורואה. וירא מתתיהו את מעשה הפריץ ויקנא לאלוקיו ויקצוף ותבער בו חמתו וישלף חרבו וידלג על המזבח ההוא ויכה את הפריץ בחרבו על צוארו... וישרף באש אותו עם גוף החזיר... ואת השר ההוא העומד שם שסע מתתיהו בחרבו... (ספר יוסיפון, מהד' פלוסר, פרק טז).

ואולם, במקור אחר – 'מגילת תענית', מובא סיפור אחר:

בשיבסר ביה [בשבועה עשר באלול] נפקו רומאי מן ירושלים, מפני שהיו מצרין לבני ירושלים... ובמה היו מצרים להם? מלכי יוון היו מושיבין קסטיראות בעיירות להיות

* רשימה זו הינה תקציר החוברת 'גבורת בית חשמונאי', שראתה אור לראשונה בשנת תשמ"ה 1985, בהוצאת החברה להגנת הטבע, בית ספר שדה עפרה.

מענין את הכלות, ואח"כ היו נשואות לבעליהן ומנעו את ישראל שלא לשמוח עם נשותיהם לקיים מה שנאמר 'אשה תארש ואיש אחר ישכבנה' ולא היה אדם מבקש לישא אשה מפני הקסטיראות... ובת אחת היתה למתתיהו בן יוחנן הכהן הגדול וכשהגיע זמנה לינשא בא הקסטירין לטמאה ולא הניחו אותו וקנאו מתתיהו ובניו וגברה ידם על מלכות יון ונמסרו בידם והרגום. יום שבטלים עשאוהו יום טוב (מגילת תענית, י"ז באלול).

ובנוסח שונה מעט:

והיו היוונים מתעללים בבתולות ישראל ונהגו בדבר הזה שלוש שנים ושמונה חודשים. עד שבא מעשה של בת מתתיהו הכהן הגדול ונשאת לבן חשמונאי ואלעזר היה שמו... באותה שעה נתקנאו אחיה ואמרו בואו ונטול עצה מה נעשה... (מדרש 'מעשה חנוכה', כת"י מינכן, 'נר מצווה', עמ' 72).

מהנוסח המובא במגילת תענית מתברר שאפשר שהיתה בעם מסורת שפרוץ המרד היה בי"ז באלול.

ב. 'הוא ובניו ברחו אל ההרים'

עם הנפת נס המרד במודיעין ממהרים מתתיהו ובניו לעזוב את עירם ולברוח 'אל ההרים'. מודיעין, הנמצאת ככל הנראה סמוך לדרך ראשית כל שהיא, אינה מקום בטוח למורדים, ועל כן הם בורחים למקום בו יוכלו לנהל מלחמת מחתרת לאורך זמן.

המלים 'אל ההרים' אינן מאפשרות לזהות את המקום אליו ברחו החשמונאים, מלבד העובדה שהיה זה אזור הררי. כל החוקרים, ללא יוצא מן הכלל, נסמכים בעניין זה על דבריו של יוסף בן מתתיהו בפרק הראשון של ספרו 'תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים' (א, א, ה):

...ואחרי אשר נפלו רבים מן היהודים במלחמה, נמלט יהודה בראש שרידי צבאו אל נפת גופנא...

על סמך דברים אלו בספר 'מלחמת היהודים' הסיקו החוקרים כי עם פרוץ המרד ברחו מתתיהו ובניו להרי גופנא שמצפון לירושלים. יש לציין כי משפט זה נאמר בשלב מאוחר יותר של המרד, ואין להסיק מכך שכבר בריחת מתתיהו היתה אל נפת גופנא. אולם, אם אין הוכחה מן הכתובים לעובדה שהרי גופנא היו מקלט ראשון לחשמונאים, הרי שיש הגיון בדבר. הסיבות האפשריות לכך הן כדלקמן:

- א. הרי גופנא תלולים ומכוסים צמחיה סבוכה. הגישה אליהם מן החוץ, וכן התנועה בתוך האיזור, בעיקר לצבא כבד ומצוייד כפי שהיה הצבא היווני-סלווקי, קשה עד מאד.
- ב. הרי גופנא שולטים על הדרך הראשית המגיעה לארץ יהודה מן השומרון בו נמצא חיל מצב סלווקי חזק, שאכן מגיע מיד ליהודה לדכא את המרד.
- ג. האוכלוסיה הכפרית החשובה מאוד למלחמת מחתרת דוגמת מרד החשמונאים. האוכלוסיה באזור הרי גופנא היתה רובה יהודית ובחלקה הגדול משפחות כהונה. יש

לזכור כי הרקע למרד היה חילול המקדש, ובני הכהנים היו הראשונים להצטרף אל מתתיהו הכהן ובניו.

בדיקת הישובים בנפת גופנא מעלה כי רוב האזור היה מאוכלס במשפחות כהנים. כהנים רבים ממשמרת ידעיה בגופנא, גלוסקמאות ומערות קבורה של כהנים, ביניהם של משפחת בלגה, משפחת הקוף בבית מקושש, משפחות כהנים (ממשמרת יקים?) בצרידה. נמצאנו למדים כי בחירתו של האיזור ההררי של 'נפת גופנא' למעוזם של יהודה וחיליו, יש בה מן ההגיון הצבאי הן בניתוח הקרקעי והן בניתוח האוכלוסין.

ג. יהודה – מנהיג המרד

מתתיהו הכהן, שהניף את נס המרד במודיעין נוטה למות והוא קורא לבניו ומצווה את אותם:

וכאשר קרב מותו של מתתיהו אמר אל בניו... ועתה בנים קנאו לתורה ומסרו את נפשותיכם על ברית אבותיכם...

הוא מזכיר את אבי המשפחה הקדמון:

פינחס (בן אלעזר) אבינו בקנאותו, נתנה לו ברית כהונת עולם...

הוא סוקר את עזרת ה' לעם ישראל במשך שנות קיומו, ולאחר מכן מחלק תפקידים לבניו:

ואני יודע כי שמעון אחיכם – איש עצה הוא, שימעו אליו כל הימים, הוא יהיה לכם לאב, ויהודה מקבי, גבור חיל מנעוריו הוא יהיה לכם שר צבא וילחם עם העמים... (חשמונאים-א ב 49-70).

בספר יוסיפון (מהד' פלוסר, פרק טז, 55-63) אנו קוראים:

ויאמר עוד מתתיהו קראו לי את יהודה בני, ויקראוהו ויבוא ויעמוד לפני אביו. ויאמר לו... ותהיה לעם הזה לשר צבא ולמשוח מלחמה. ויוצא את קרן השמן וישפך על ראשו וימשח אותו על המלחמה ויריעו כל העם ויתקעו בשופר, ויאמרו: יחי המשיח... יחי המשיח. ויוצא את קרן שמן וישפך על ראשו וימשח אותו על המלחמה.

ובחשמונאים-א ג 1 (על פי 'שריד ופליט'):

ויקם יהודה מקבי תחתיו ויעזרוהו אחיו וימשחו אותו בשמחה תחת אביו למשוח מלחמה...

יהודה המקבי מתמנה על ידי אביו, ובהסכמת אחיו והמורדים, לשר צבא ולמשוח מלחמה. משוח מלחמה הוא הכהן הניצב לפני העם ומזרזם למלחמה, כפי שאכן מבצע זאת יהודה (בעצמו?) בקרב השלישי, במצפה (ראה להלן).

ד. הקרב הראשון: נגד אפולוניוס

עם תחילת המרד עובר יהודה המקבלי באיזור ההרים לשם ברחו, ככל הנראה הרי גופנא. מלחמתו הראשונה היא נגד המתיוונים שבין היהודים:

עבר בערי יהודה ובער רשעים ממנה... (חשמונאים-א ג 8).

אולם, שר הצבא היווני-סלווקי של מחוז שומרון, אפולוניוס, שהרי גופנא היו בתחום שליטתו, יוצא לקראת יהודה במטרה לדכא את המרד שאך זה פרץ:

אפולוניוס אסף גויים וחיל גדול משומרון להלחם בישראל. כאשר ידע זאת יהודה יצא לקראתו ויך אותו וימיתהו, ויפלו חללים רבים, והנותרים ברחו. הוא לקח את שללם ואת חרב אפולוניוס וילחם בה כל הימים... (חשמונאים-א ג 10-12; קדמוניות היהודים יב, ז, א).

הפרטים המעטים המסופרים על קרב זה מונעים את האפשרות לזהות את מקומו המדוייק. היו שזיהו את מקום הקרב ב'מעלה לבונה' שמדרום לכפר לובן א-שרקיה (אבי יונה), היו שזיהו את המקום ב'אדי חרמיה', הנחל הצר והמצוקי שמצפון לגופנא (אבישר), והיו שניסו לזהות את המקום בדרך גופנא - אנטיפטריס (כיום דרך ביר זית - נוה צוף) ב'קלעה אל אסד' (יצחקי). אך בשל חוסר מידע נוסף אין לדעת בבירור את המקום, ואפשר להציע מקומות נוספים. יתכן שהיה זה קרב לילי על-פי הנרמז בחשמונאים-ב (ח 6-7):

...לאחר שבחר את המקומות המתאימים והניס לא מעט מהאויבים, ובדרך כלל ניצל את הלילות כמסייעים להתנפלויות מסוג זה...

מתוך המעט הידוע, מענין הפרט 'חיל גדול משומרון', יש להניח שלצבאו היווני-סלווקי של אפולוניוס שחנה בעיר שומרון הצטרפו גם שומרונים בני המקום והאזור.

עיון מעמיק בפסוקים מעלה הקבלה מעניינת למסופר על דוד ומלחמתו בגלית:

שמואל-א יז, מח-נא

'וילך ויקרב לקראת דוד'

'ויך את הפלישתי וימיתהו'

'ויראו הפלישתים כי מת גיבורם וינוסו'

חשמונאים-א ג 10-12

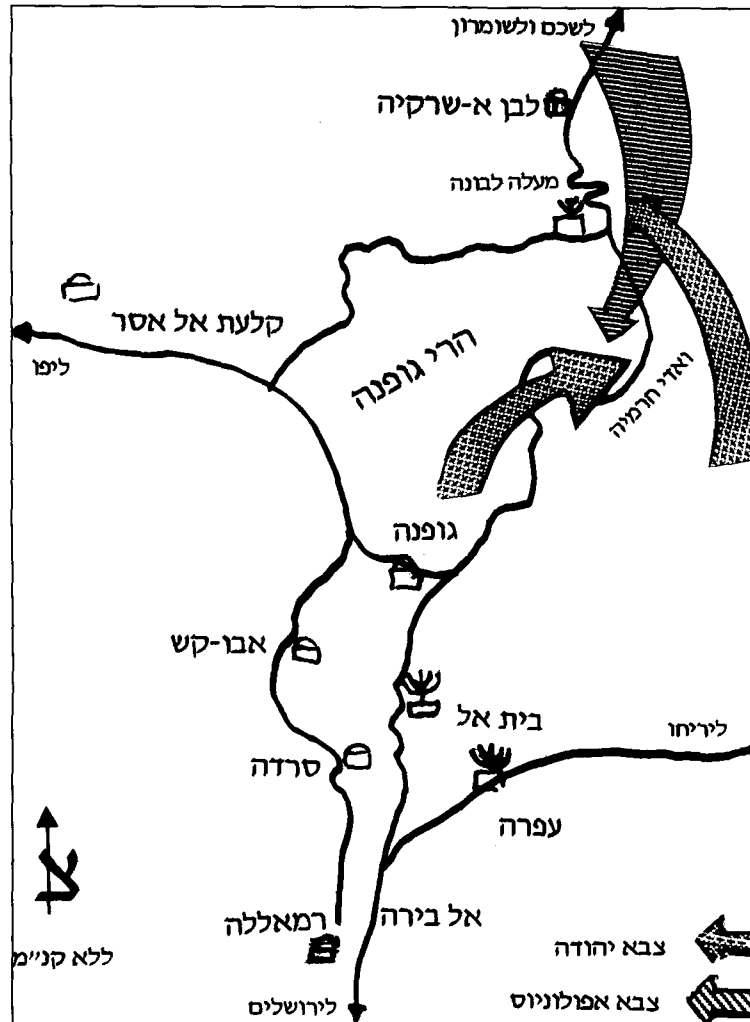
'ויצא לקראתו'

'ויך אותו וימיתהו'

'והנותרים ברחו'

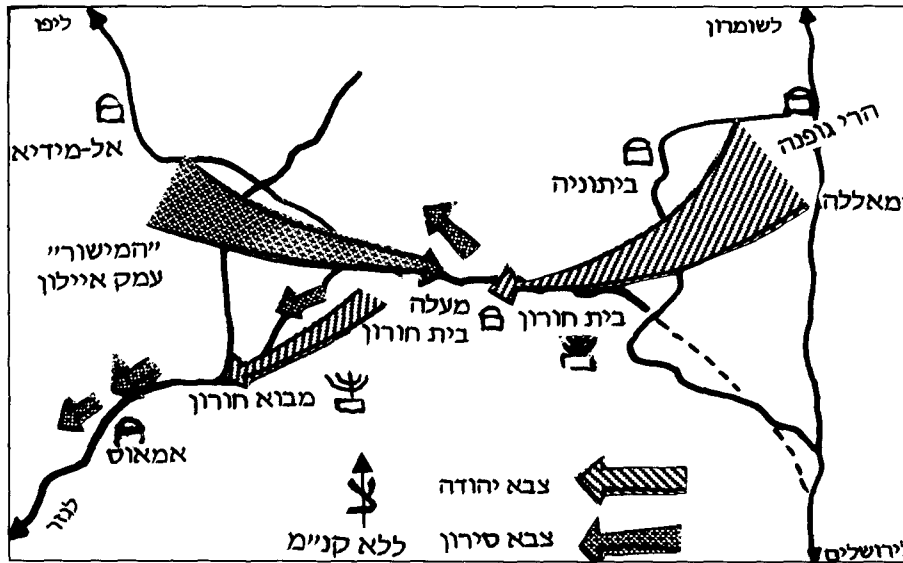
וכמובן, הקבלה משמעותית נוספת בין יהודה לדוד, היא השימוש בחרבו של אפולוניוס: "הוא לקח את שללם ואת חרב אפולוניוס וילחם בה כל הימים", זאת בהשוואה לשימוש של דוד בחרב גלית.

הקרב הראשון - מצפון לגופנה

נסכם ונאמר, יהודה המקבלי עצמו, או מחבר ספר חשמונאים-א, רואים ביהודה את ממשיכו של דוד המלך, ובחייליו של יהודה, את ממשיכי צבאו של דוד. משמעות רבה לענין זה, שהרי ככלות הכול גם דוד נלחם את מלחמותיו, במטרה להגיע לבנין בית המקדש (המטוהר) והקמת שושלת מלוכה. גם כאן, וביתר פרוט בהמשכם של הקרבות, תעלה דמותו של יהודה כמצביא מחונן המשלב ספרא וסייפא. סייפא, בתכסיסי מלחמה מקוריים, המביאים לנצחון של מעטים, במספר ובציוד, מול רבים מאד. וספרא, בשילוב זיקה לסיפור המקראי הקדום, עם ההלכה, שהייתה אז עדיין בעל פה, ותיערך ותיכתב שנים רבות לאחר מכן.

הקרב השני – בית חורון

ה. הקרב השני, 'קרב בית חורון': נגד סירון

כאשר שמע סירון שר צבא סוריה כי אסף יהודה אסיפה... יוצאים למלחמה... הוא התכונן ויעל אתו חיל חטאים כבד... כאשר הגיעו עד מעלה בית חורון יצא יהודה לקראתם באנשים מעטים, וכראותם את המחנה... אמרו אל יהודה: מעטים אנחנו, איך נוכל להלחם בהמון הבא לקראתנו ואנחנו עייפים כי לא אכלנו היום? ויאמר יהודה: דבר קל הוא שימסרו רבים ביד מעטים, כי אין לשמים מעצור להושיע בדב או במעט ולא ברב חיל הנצחון במלחמה כי מן השמים באה הגבורה... הוא יגף אותם מפנינו ואתם אל תיראו מפניהם. וככלותו לדבר בא עליהם פתאום וסירון וצבאו נגפו לפניו. הם רדפו אותם במורד בית חורון עד המישור ויפלו מהם כשמונה מאות איש והנשארים נסו אל ארץ פלישתים... (חשמונאים-א ג 13-24; קדמוניות היהודים יב, ז, א).

לאחר מפתל אפולוניוס, שר הצבא משומרון, עולה סירון שר צבא סוריה להלחם ביהודה. יש להניח שעם צבאו הסלווקי עולים גם יהודים מתיוונים ('חיל חטאים') דוגמת השומרונים המצטרפים אל אפולוניוס. סירון איננו מגיע לארץ יהודה מצפון כפי שעשה אפולוניוס, אלא בדרך החוף הראשית עד למעלה הראשי אל גב ההר – מעלה בית חורון. מעלה בית חורון הוא מעלה תלול וצר המחייב את הצבא העולה בו להיערך בטור עורפי, ועל ידי כך חשוף יותר לפגיעה מצד כוח קטן הנמצא בהמשך הדרך שמעליו (על צורתו זו ראה: בבלי, סנהדרין לב ע"ב). אנשיו העייפים והרעבים (יום המלחמה היה בישראל יום צום ותענית, וראה להלן בקרב אמאוס) של יהודה, חוששים מן הקרב הצפוי, אך יהודה מעודדס בדברים המכילים פסוקים רבים מן התנ"ך, להרמת המורל בקרב לוחמיו: 'דבר קל הוא שימסרו רבים ביד מעטים', ונוסח זה נותר בתפילת 'על הניסים' – 'מסרת גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים'...". ברוח זו ניתן להעמיד השוואות רבות לתנ"ך. כמה מהן תוצגנה בטבלה הבאה:

יהונתן בן שאול אל נושא כליו: אולי יעשה ה' לנו, כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט..." (שמואל-א יד, ו)	"כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט..."
המרדף אחרי פלישתים התנהל במעלה בית חורון, "ממכמש איילונה" (שמואל-א יד, לא)	"במורד בית חורון עד המישור", הוא עמק איילון.
"לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי אמר ה' צבאות" (זכריה ד, ו). פסוק זה מופיע בהפטרה לשבת חנוכה! (וראה: דברי הימים-ב, ב, טו)	"ולא ברב חיל הנצחון במלחמה כי מן השמים באה הגבורה".
"ונגש הכהן ודבר אל העם... אל ידך לבבכם אל תראו... מפניהם..." (דברים כ, ב-ג)	"... ואתם אל תראו מפניהם..."
"ויבא עליהם יהושע פתאום..." (יהושע י, ט). גם קרב זה של יהושע נערך במורד בית חורון.	"... וככלותו לדבר בא עליהם פתאום".

מתיאור מקום הקרב כאשר הגיעו עד מעלה בית חורון ו'בא עליהם פתאום' ניתן להסיק שיהודה התנפל על צבא סירון מן המארב, בהפתעה גמורה, כאשר סירון וצבאו עסוקים היו בטיפוס קשה ומפרך במעלה התלול. יש לזכור שהצבא הסלווקי עמוס היה בצידו שריון וכלי מלחמה, ואילו צבאו העממי של יהודה היה אמנם ללא כלי נשק רבים אך קל ונייד. לצבא יהודה היה יתרון נוסף – הכרת השטח.

לאורכו של מעלה בית חורון ישנן מספר נקודות בהן אפשר להציב מארב יעיל לכוח אויב המטפס במעלה. אין כל אפשרות להצביע בוודאות על מקומו של קרב זה נגד סירון! החוקרים (אבישר, בר-כוכבא ועוד) ניסו לזהות את מקום הקרב בגבעת אבו שושה (או בנקודת-גובה 665 [אבל]) עליה שוכן כיום הכפר בית עור אל פוקא – בית חורון עליון. מצפון לגבעה, סמוך לכביש, חצובות בסלע מספר מדרגות. החוקרים שיערו שאלו הם השרידים של 'מעלה בית חורון' מן התקופה הרומית, ואולי אף קודם לה, ובדרך זו עלה צבאו של סירון. מכאן אף הגיעו לתיאור 'מרתק' של הקרב שקוויו הכלליים הם: חיילי צבא סירון העולים במעלה נושאים את המגינים בידם השמאלית ואילו הרמחים ביד ימין, וייתכן שיד ימין פנויה לשלוף את החרב. מכיוון ש'המעלה הרומי' (החציבות שבסלע) נמצא מצפון לגבעת אבו שושה, עליה ניצב המארב של יהודה, הרי שצידם הימני של חיילי האויב חשוף ל'מכת האש' הראשונה של צבא יהודה. על ידי מכה זו, הפוגעת ברוב אנשי ה'חוד' של צבא סירון, מצליחים יהודה ואנשיו להשתלט על כל הטור העולה ולהדוף אותו עד לעמק איילון.

תיאור זה אינו עולה בקנה אחד עם מה שמצא יואל אליצור בתשל"ה (1975): קטע דרך סלול ומרוצף באבנים, העולה ומטפס אל גבעת אבו שושה (בית חורון עליון) מעמק איילון בצדה הדרומי של הגבעה. לאורך הדרך הצרה והסמוכה לתהום שמדרום, מצויים מספר בורות מים ששימשו ככל הנראה את עוברי-האורח. הדרך עולה על גב השלוחה ממש, במקום הנוח והבטוח ביותר ונכנסת אל תוך הכפר. את המשכה של הדרך מצאנו אנחנו (בכסלו תש"ם) בשני קטעים נוספים ממזרח לגבעת אבו-שושה. זהו ככל הנראה 'מעלה בית חורון' שהיה בשימוש מימי קדם ועד למאות השנים האחרונות. בדרך זו רדף יהושע את הכנענים, בדרך זו רדף שאול את הפלישתים, ובדרך זו היכה יהודה המקבי את צבאו של סירון.

את צבאו במצפה, ככל הנראה תל א-נצבה, כ-10 ק"מ מצפון לירושלים, ועורך שם מעמד גדול המבוסס על ההלכה ועל הכתוב בתורה, במגמה להעלות את המוראל בקרב לוחמיו נוכח הקרב הקשה הצפוי להם (יחסי הכוחות: 3,000 לוחמי יהודה מול 40,000 לוחמים ו-7,000 פרשים בצבא הסלווקי). מעמד זה, 'כהן משוח מלחמה', מפורט בחשמונאים-א (ג 56-46):

כאשר ראו יהודה ואחיו כי רבו הרעות וכי צבאות האוייב תנו בגבולה ידעו כי ציוה המלך להשמיד ולאבד את העם... הם התאספו ויבואו למצפה מול ירושלים, כי מצפה לפנים מקום תפילה בישראל. ביום ההוא צמו, חגרו שקים, נתנו אפר על ראשם, קרעו בגדיהם. ויפרשו את ספרי התורה אשר חפשו הגויים לצייר עליהם תמונות אליהם. ויביאו את בגדי הכהונה ואת הביכורים ואת המעשרות, ויעמידו את הנזירים אשר מלאו ימי נזרם. ויקראו בקול גדול אל השמים לאמר: מה נעשה לאלה ולאן נביא אותם ובית מקדשך היה למרמס ולטמאה, וכהניך בבל ובשפל, והנה הגויים נאספו עלינו להשמידנו, אתה יודע את מחשבותם עלינו, איך נוכל לעמוד בפניהם אם אתה לא תושיע.

במעמד זה ראוי לשים לב למספר פרטים שתפקידם העיקרי העלאת מורל הלוחמים: 'התאספו למצפה כי מצפה לפנים מקום תפילה בישראל'. זאת על פי ספר שופטים המספר על המלחמה בבנימין: "ויצאו כל בני ישראל ותקהל העדה כאיש אחד למדן ועד באר שבע וארץ הגלעד, אל ה' המצפה" (שופטים כ,א). כך גם ההתכנסות לפני המלחמה בפלשתים: "ויקבצו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו ביום ההוא..." (שמואל-א ז, ו). כן נזכרת מצפה בהלכות תענית (שלפני מלחמה): "על הרביעית הוא אומר מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' שומע צעקה" (משנה, תענית פ"ב מ"ד).

בקטע הנדון בספר חשמונאים-א נאמר: "ביום ההוא צמו, חגרו שקים, נתנו אפר על ראשם, קרעו בגדיהם". וכידוע יום המלחמה או ערב מלחמה היה יום תענית וצום (משנה, תענית פ"ג מ"ה). קריעת בגדים, חגירת שקים ונתינת אפר על הראש מופיעים בתעניות ובצומות בתנ"ך (מלכים-א כא, כז; יונה ג, ה-ח; דניאל ט, ג; נחמיה ט, א) ובמשנה (תענית פ"ב מ"א).

בקטע הנדון נזכרים ביכורים, מעשרות ונזירים שיש להביאם לירושלים. את הביכורים יש לתת לכהן במקדש, ואת המעשרות נהגו להביא לאוצר בית המקדש. הנזירים שסיימו את תקופת נזירותם צריכים להקריב קורבן ולגלח את שערם בחצר המקדש. למרות שבאותה עת המקדש מחולל, ואין אפשרות לקיים מצוות אלו, הרי שהבאתם למצפה והזכרתם ערב הקרב, מזכירה ללוחמים את מטרת המלחמה וחשיבותה, וממילא מעלה את המוראל ואת הנכונות להילחם. אשר לבגדי הכהונה, כאשר המקדש מחולל הרי שאין לבגדי הכהונה כל שימוש. יתכן ויש לראות בבגדי הכהונה המובאים למעמד זה של 'כהן משוח מלחמה' קיומה של ההלכה: "וישלח אותם משה אלף למטה לצבא, אותם ואת פנחס בן אלעזר הכהן לצבא וכלי הקודש וחצוצרות התרועה בידו" (במדבר לא, ו). "וזאת פינחס" - מגיד שפנחס משוח מלחמה. "וכלי הקודש" - זה ארון... ויש אומרים: אלו בגדי כהונה" (תוספתא, סוטה פ"ז הי"ז). יהודה המקבי או אלעזר (ראה להלן), שהיה כהן משוח מלחמה (ראה לעיל), ניהל את

המעמד כשהוא לבוש בבגדיו של כהן גדול: "בפרט כי יהודה המקבי היה משוח מלחמה והיה לבוש בחושן..." ('נאות הדשא', ח"א קנ"ז).

בהמשך המעמד במצפה: "ויתקעו בחצוצרות ויזעקו בקול גדול". כזכור, תקיעה בחצוצרות לפני מלחמה נזכרת בתורה (במדבר י, ט).

ז. כהן משוח מלחמה

על כהן משוח מלחמה נאמר בתורה:

כי תצא למלחמה על אויבך וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם כי היה ה' אלוקיך עמך המעלך מארץ מצרים. והיה כקרבתכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם ואמר אליהם שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם, אל ירך לבבכם אל תראו ואל תחפזו ועל תערצו מפניהם כי ה' אלוקיכם עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם. ודברו השוטרים אל העם לאמור: מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישוב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכנו. ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישוב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחללנו. ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילך וישוב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה. ויספו השוטרים לדבר אל העם ואמרו: מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבנו. והיה ככלות השוטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם... (דברים כ, א-ט)

על פי הנאמר בתורה, יש למעמד זה שני שלבים: שלב אחד בו משחררים את בוני הבתים, נוטעי הכרמים מארשי הנשים ורכי הלבב, ושלב שני (הכתוב, אמנם, ראשון בתורה), בו הכהן מחזק את העם לקראת הקרב. חלוקה זו מצויינת גם בגמרא:

תנו רבנן: שתי פעמים מדבר עם, אחת בספר ואחת במלחמה. בספר מה הוא אומר? שמעו ישראל דברי וחזרו מעורכי המלחמה [כלומר שחרורים מהמלחמה], במלחמה מה הוא אומר? אל ירך לבבכם, אל תראו ואל תחפזו ועל תערצו... (בבלי, סוטה מב ע"א-ע"ב).

חלוקה זו אנו מוצאים גם אצל יהודה המקבי בקרב אמאוס:

הם התאספו ויבואו למצפה מול ירושלים... ויתקעו בחצוצרות... ואחרי כן העמיד שרי אלפים... ויאמר לבוני הבתים... לשוב כל אחד לביתו...

זו הפעם הראשונה שהכהן מדבר עם עם המלחמה בספר, במצפה שבתוך ארץ יהודה. בפעם השנייה מדבר עמהם במלחמה, סמוך למקום הקרב:

אז נסע המחנה ויחן מדרום לאמאוס. ויהודה אמר התאזרו והיו לבני חיל והיו מוכנים לבוקר להלחם בגויים האלה אשר התאספו עלינו להשמיד אותנו ואת בית מקדשנו. כי טוב לנו מותנו במלחמה מראות ברעת עמנו ומקדשנו. כאשר ירצו השמים כן יעשו (חשמונאים-א ג 57-60).

יהודה מקפיד על בצוע מושלם של כללי המעמד – חלוקת דבריו ל'ספר' ול'מלחמה'. יש לציין כי במצפה מסופר שיהודה הקדים את מינוי מפקדי הצבא לפני שחרור בוני הבתים וכדומה:

ואחרי כן העמיד יהודה שרי אלפים ושרי מאות, שרי חמישים ושרי עשרות. ויאמר לבוני בתים ולמארשי נשים ולנוטעי כרמים ולרכי הלבב לשוב כל אחד לביתו על פי התורה (חשמונאים-א ג 55-56, ובנוסח דומה גם בחשמונאים-ב ח 21-23).

דבר העומד בניגוד ובהיפוך סדר גמור לנאמר בתורה: "והיה ככלות השוטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם" (דברים כ, ט) וכן ברמב"ם: "ואחר שחוזרין כל החוזרין מעורכי המלחמה מתקנין את המערכות ופוקדין שרי צבאות בראש העם..." (הלכות מלכים ומלחמותיהם פ"ז ה"ד).

יש להוכיח מכאן שיהודה, שהקפיד על קיום המצוות, ידע שלא יהיה אדם אחד בין לוחמיו שיפרוש וישוב לביתו (ואולי כי היתה זו 'מלחמת מצווה'). הוא ידע שמבחינה מוסרית, גם בוני הבתים ומארשי הנשים ונוטעי הכרמים לא ילכו וישובו איש לביתו. כל דבריו בנושא זה הם במטרה אחת, להעלות את מוראל הלוחמים על ידי ציטוטים מספר התורה הנערכים על ידי כהן, לבוש בגדי כהונה כפי המצווה.¹ ההוכחה היפה לכך היא שלפני ה'שחרור', הוא פוקד 'שרי צבאות בראש העם' וממנה 'שרי אלפים... מאות... חמישים... ועשרות' מתוך ידיעה ברורה שאלו הם כל לוחמיו ואיש מהם לא 'ילך וישוב לביתו'. שרי הצבאות שמפקיד יהודה על לוחמיו אינם אחרים מאשר אחיו:

... ואחרי אשר חזק אותם בדברים האלה ויכינם למות בעד התורה וארץ האבות, חלק את הצבא לארבעה ראשים. העמיד את אחיו בראש כל גדוד, את שמעון ואת יוסף (כנראה יוחנן, או יוסף בן זכריה) ואת יונתן... ובהשמיעו את הסיסמא לה' הישועה התייצב בראש הגדוד הראשון ויחל להלחם... (חשמונאים-ב ח 21-23).

כהן משוח המלחמה היה, לפי חשמונאים-א, יהודה המקבי עצמו. כך ממנה אותו אביו לפני מותו (לעיל) וכך כותב אליו ליזיאס בשלב מאוחר יותר: "...ואלה דברי האגרת אשר שלח ליסיאס אל עם יהודה: ליסיאה שר הצבא ומשנה למלך אנטיוכוס למשוח המלחמה יהודה וכל עמו שלום..." (יוסיפון, מהד' פלוסר, פרק כ, 22-24).

אך לפי הנוסח בחשמונאים-ב (ח 23) הרי שיהודה ממנה את אלעזר אחיו למשוח-מלחמה:

... חלק את הצבא לארבעה ראשים... ואת אלעזר צוה כי יקרא לפניהם את הספר הקדוש... ויחל להלחם...

1. אני מעדיף לנסח בכל פרק זה את מטרתו של יהודה במעמד כהן משוח מלחמה כ'העלאת המורל', בשל השאלה הגדולה בדבר סמכותו או אי סמכותו של יהודה, לכוף, להכריח את אנשיו לצאת לקרב. וכן בדבר הגדרתם של קרבות החשמונאים כ'מלחמת מצווה', 'מלחמת חובה', 'מלחמת רשות', או 'רק' 'הצלת ישראל מיד צר'.

גם כאן הקפדה על קיום המצווה – כהן משוח מלחמה איננו הכהן הגדול, אלא אחד מן הכהנים המתמנה לשם כך. "תנו רבנן – 'ונגש הכהן ודבר אל העם'... ואימא כהן גדול? דומיא דשוטר, מה שוטר שיש ממונה על גביו, אף כהן שיש ממונה על גביו" (בבלי, סוטה מ"ב ע"א).

על כהן משוח מלחמה במגילות הגנוזות ראו 'מגילת מלחמת בני אור בבני חשך', (ידין, מבוא, פרק שמיני).

ח. מהלך קרב אמאוס

בעוד יהודה המקבי נערך במצפה ומקיים שם את מעמד 'כהן משוח מלחמה', מתארגן הצבא הסלווקי הענק (40,000 לוחמים ו-7,000 פרשים) במישור הסמוך לאמאוס בעמק איילון. חלק מן הצבא, בפיקודו של גורגיאס, עולה אל ההרים:

וגורגיאס לקח חמשת אלפים רגלים ואלף פרשים מובחרים והמחנה נסע בלילה להתנפל על מחנה היהודים ולהכותם פתאום... (חשמונאים-א ד 2-1).

גורגיאס עולה לכיוון המצפה על מנת לתקוף את יהודה לפני שיספיק להערך לקרב. אולם ליהודה נודע על כך ממקורות המודיעין שלו, והוא יורד מהמצפה אל עמק איילון:

וכשהבחין בכך בן מתתיהו החליט אף הוא להתנפל על אנשי האויב שבמחנה (שלהם), ולעשות זאת בשעה שחילו (של האויב) מפולג. לאחר שסעד, אפוא, בעוד מועד והשאיר אורות רבים במחנה, הלך כל הלילה לקראת האויב באמאוס (קדמוניות היהודים יב, ז, ד).

לאחר שצמו והתענו במשך היום במצפה, סועדים יהודה ואנשיו 'בעוד מועד' (כנראה עם סיום הצום, בצאת הכוכבים) ויוצאים לקראת האויב. גם כאן קיום מצווה. "עיר שהקיפוה עובדי כוכבים... אין רשאים לסגף עצמן בתענית שלא לשבר את כוחן..." (תוספתא, תענית פ"ב הי"א)

יהודה וצבאו מגיעים לאיזור הגבעות שממזרח לעמק איילון במסע לילי מזורז, שאת תוואי הדרך בה הלכו יתכן ואנו יכולים לאתר כיום:

...לפנות בוקר הופיע יהודה לפני האויב שבאמאוס עם שלושת אלפים איש דלי-נשק מחמת עניותם... הוא עודד את אנשיו וציווה את התוקעים לתקוע בחצוצרות. אחר התנפל על האויבים, שלא ציפו לכך, והפיל פחד בליבם, והביאם במבוכה, הרג רבים מהם שהתייצבו בפניו, וברדפו אחרי השאר הגיע עד גזר ועד המישורים של יהוד, של אשדוד ושל יבנה. מן האויבים נפלו כשלושת אלפי איש... (קדמוניות היהודים יב, ז, ד).

יהודה תוקף את הצבא הסלווקי בשעת מעבר בין לילה ליום, שעה קשה לצבא מתגונן ובלתי מוכן, מה גם שהצבא הסלווקי בטוח ושאנן במקומו בעמק איילון מפני התקפה של

צבא יהודה. כיוון התקיפה הוא ממזרח, מן הגבעות שמעל, אל העמק שמתחת. שעת התקיפה 'עם שחר'. השמש בגבו של יהודה מסייעת לו להשיג נצחון מהיר ומזהיר על הצבא הסלווקי. תקיפה עם שחר ממזרח נלמדת ככל הנראה מיהושע בן נון: "ויבא אליהם יהושע פתאום כל הלילה עלה מן הגלגל..." (יהושע י, ט). גם יהושע תוקף את הכנענים סביב גבעון בהתקפה עם שחר מכיוון מזרח – מערבה. לאחר הדיפת עיקר הצבא הסלווקי אל גזר וערי החוף, מתפנה יהודה לטפל בחמשת אלפים הלוחמים שעם גורגיאס:

וכאשר בא גורגיאס אל מחנה יהודה בלילה ולא מצא איש, חיפש אותם בהרים, כי חשב נסים הם מפנינו (חשמונאים-א ד 5).

גורגיאס מחפש את יהודה בהרים משך כל הלילה, ורק לקראת בוקר "אנשי צבא גורגיאס ניבטו מעל ההרים...". יהודה מצווה על אנשיו שלא לפשוט על השלל אלא להתכונן לקרב עם גורגיאס ואנשיו:

ויהודה אמר אל העם: אל תחמדו את השלל כי מלחמה לפנינו וגורגיאס וצבאו בהר קרובים אלינו רק עמדו עתה לקראת אויבינו והלחמו בהם, ואחר כך קחו מן השלל ביד רמה...

אולם יהודה אינו צריך להלחם בגורגיאס:

אנשי צבא גורגיאס... ראו את הצבא שהשאירו במחנה והנה נס, והמחנה נשרף, כי העשן הביא להם ממרחק את הבשורה על מה שקרה. כשנתברר אפוא, לאנשי גורגיאס שכך הם פני הדברים ונוכחו לדעת שאנשי יהודה מוכנים למערכה – נבהלו לברוח ונסו כולם אל ארץ פלשתים (קדמוניות היהודים יב, יז, ד).

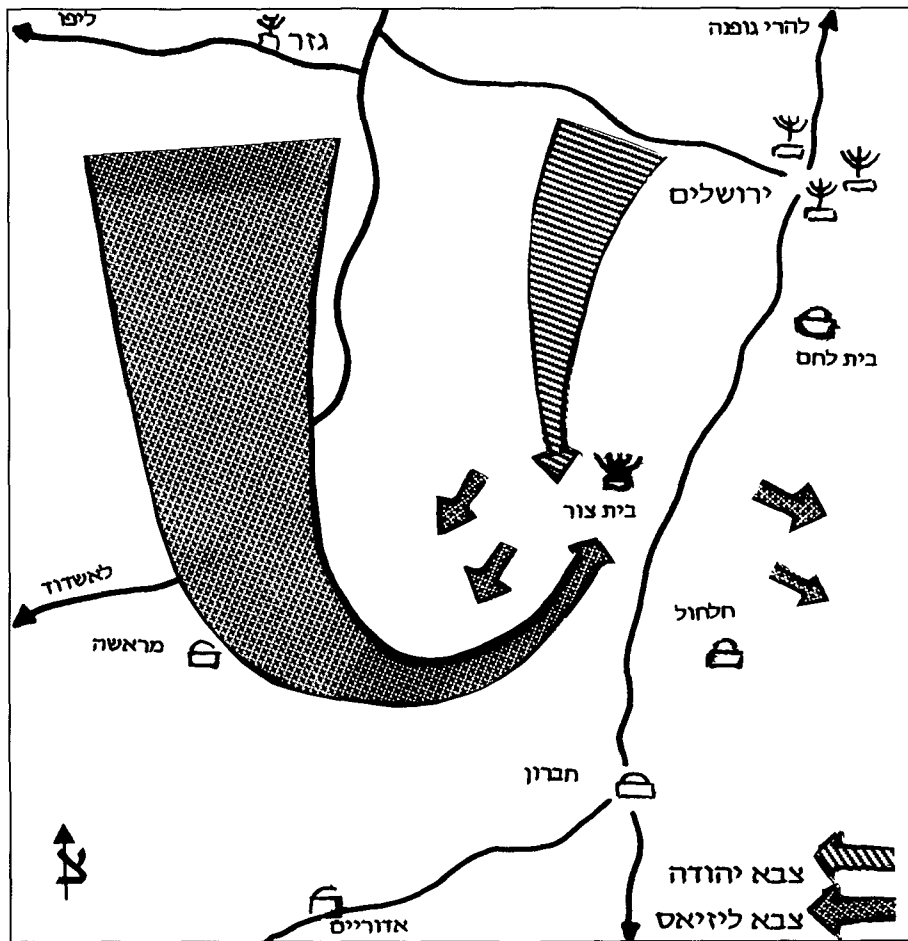
...אז חזר יהודה... לבזז את המחנה וישירו ויברכו את ה' כי טוב כי לעולם חסדו ותהי תשועה גדולה לישראל ביום ההוא... (חשמונאים-א ד 23-25).

גם בחלוקת השלל מקפיד יהודה לקיים את מצוות התורה; אין הוא לוקח את השלל לעצמו ולחייליו הלוחמים בלבד, כי אם:

...ואחר השבת חלקו מן השלל לפצועים, לאלמנות וליתומים ואת הנותר להם ולבניהם... ויחלקו חלק כחלק את השלל הרב לעצמם, לפצועים, ליתומים, לאלמנות ולזקנים... (חשמונאים-ב ח 28-30).

יהודה מקיים את המצווה הנזכרת במדבר (לא, כה-נד), ביהושע (יהושע כד, ח) וכן בדוד (שמואל-א ל, כד-כו). ולפי המדרש, הראשון שחלק את השלל בין הלוחמים לאנשי השירותים הוא אברהם: "... בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי..." (בראשית יד, כד, וראה ילקוט שמעוני, שמואל לא). במגילות הגנוזות נזכרת חלוקת שלל המלחמה, בצורה זו, ב'מגילת המקדש' (נח 11-15), וב'מגילת מלחמת בני אור בבני חושך' (מבוא, פרק שביעי, סעיף 3:3).

הקרב הרביעי - בית צור

ט. הקרב הרביעי, 'קרב בית צור': נגד ליזיאס

לאחר כשלונם של שלושת שרי הצבא, תלמי, נקנור וגורגיאס בקרב אמאוס, יוצא ליזיאס, עוצר הממלכה, בעצמו לקרב נגד יהודה:

ואחר שנה אסף (ליזיאס) ששים אלף איש בחור וחמשת אלפים פרשים להלחם בהם, וילכו לאדום ויחנו בבית-צור ויפגוש אותם יהודה בעשרת אלפים איש, וכראות יהודה את המחנה הכבד התפלל ויאמר, ברוך אתה מושיע ישראל אשר שברת עברת הגבר ביד דוד עבדך ונתת מחנה פלישתים ביד יונתן בן שאול ונושא כליו. הסגר נא את המחנה הזה ביד עמך ישראל ויבושו בצבאם ובסוסיהם. תן להם מורך ושבור כוחם ויחילו בשברם. הפל אותם בחרב אוהביך ויהללוך כל יודעי שמך בשירים. וילחמו ויפלו ממחנה

ליזיאס כחמשת אלפים איש. וכראות ליזיאס את המכה אשר היתה בצבאו ואת אומץ יהודה וכי מוכנים היהודים לחיות או למות בגבורה, נסע לאנטיוכיה ויאסוף שכירים לשוב ליהודה בצבא גדול... (חשמונאים-א, ד 28-35).

שלא כאפולוניוס שר צבא שומרון שבא מן הצפון, ולא כסירון (הבכיר מאפולוניוס) שר צבא סוריה הבא מצפון-מערב, ולא כתלמי בן דורומנוס (הבכיר משניהם) המושל הצבאי והאזרחי של אזור סוריה ופוניקיה (חוף הים) הבא ממערב וחונה בעמק איילון, מקיף ליזיאס (הבכיר משלושתם, ויש לשים לב לעליית המדרגה' במפקדים הסלוקים מקרב לקרב), עוצר הממלכה, את גוש הרי גופנא ממערב דרך הערים היווניות גזר ומרישה והסביבה האדומית האוהדת אותו, ומגיע לבית צור שמדרום לירושלים. את בית צור מזהים בוודאות כמעט גמורה בחר' טבייקה, כ-2 ק"מ מצפון-מערב לחלחול (כשני ק"מ מדרום לשוב כרמי צור). בגבעה סמוכה נשתמר השם חר' בורג' א-צור (או חר' בית-צור). על-פי חשמונאים-ב, מטיל ליזיאס מצור על בית צור ובעודו עסוק במצור תוקף אותו יהודה ומנצחו:

...הוא בא אל ארץ יהודה, קרב אל בית צור אשר היתה מקום מבוצר... וילחצנה. וכאשר נודע לאנשי המקבי כי שם מצור על המבצר התפללו לה' הם וכל העם... והמקבי אחז ראשון בנשק ויעודד את האחרים... ובהסתערם כאריות על האויבים הכו בהם... וניסו את הנותרים. ורובם נפצעו ונמלטו ערומים וליזיאס עצמו ניצל בברחו בחרפה... (חשמונאים-ב יא 5-12).

ליזיאס חוזר לאנטיוכיה כדי להתארגן ולשוב ליהודה בראש צבא חדש ורענן (הסיבות לחזרתו הבהולה קשורות למהלכי מלחמה ושוך של אנטיוכוס במזרח. מן המחקר עולה כי היה זה סביב ספטמבר-אוקטובר-נובמבר 164 לפנה"ס, כלומר אלול-תשרי-חשוון שלפני כסלו של טיהור המקדש...).

י. טיהור המקדש וחנוכת המזבח

בנקודת הזמן הזו מחליט יהודה לטהר את המקדש. עומדות לפניו מספר החלטות חשובות: טיהור הר הבית מחיל המצב הסלוקי שבחקרא, טיהור מתקני עבודה זרה שונים ברחבי ההר, בחירת כהנים, קביעת מועד לטקס החנוכה, אופן חנוכת המקדש, הכנת כלים טהורים, שמן טהור ועוד ועוד. יהודה מחליט, פועל ומצליח. מכל העדויות העוסקות בענין זה עולה התמונה הבאה: תחילת טיהור המקדש היתה לאחר חג הסוכות, שהרי את חג הסוכות לפי עדות ספר חשמונאים-ב בילו הלוחמים "בהרים ובמערות כדרך החיות". חודש לאחר מכן, בכ"ג במרחשון, כבר היו בעיצומו של טיהור המקדש ובאותו היום סילקו את ה"סוריגא" מן העזרה. תחילת טיהור המקדש היתה אפוא בין חג הסוכות וכ"ג במרחשון. עם כניסתם למקדש, בשלהי תשרי של אותה שנה, הדליקו את הנרות ב"שיפודים של ברזל" שהיו בידיהם, ובפך השמן הטהור, שמצאו בדרך נס. השמן שבפך הספיק לשמונה ימים עד אשר נטהרו הכהנים והכינו שמן טהור. מאותם ימים, בשלהי תשרי או בתחילת מרחשון, ועד כ"ה בכסלו עסקו בטיהור המקדש: בכ"ג במרחשון סולקה ה"סוריגא" מן העזרה. בג' בכסלו סולקו

ה"סימואות". באותו חודש של טיהור הרסו את המזבח המחולל וגנזו את אבניו, סילקו את השיקוף מן המקדש, הכינו כלים חדשים – מזבח חדש, שולחן חדש וכמובן מנורה חדשה, תחילה של כסף ואח"כ מנורת זהב: "שיפודים של ברזל היו וּחפּוּם בעץ, העשירו עשאוה של כסף, חזרו והעשירו עשאוה של זהב" (בבלי, מנחות כח, ע"ב). את תחילת העבודה במקדש, החינוך, קרי, חנוכת המזבח, קבעו לכ"ה בכסלו. אותו היום שהמקדש חולל בו, ושהיה יום של תחילת עבודה עוד מימי חגי הנביא מאות שנים קודם לכן! (זו התמונה העולה מן המקורות, ויש להאריך בה הרבה, בשל חידושים רבים בהבנת העניין כולו).

יא. קרבות הישע של יהודה

לאחר טיהור המקדש, יוצא יהודה להציל את היהודים המותקפים על ידי שכניהם:

וכאשר שמעו הגויים מסביב כי נבנה המזבח... החליטו להשמיד את זרע יעקב אשר בקרבם ויחלו להמית ולאבד... (חשמונאים-א ה 1-2).

יהודה יוצא מארץ יהודה ומסייע ליהודים באזורים הסמוכים: אזור עקרה מצפון לירושלים, אזור מידבא, בעיר בעון, בעבר הירדן המזרחי, אזור בני עמון ויעזר, צפון הגלעד, הר חברון וצפון הנגב, אזור אשדוד ומרשה, יפו ויבנה. המרד המקומי של מתתיהו התגלגל אפוא למלחמת ישע של היהודים נגד שונאיהם במרחבה של ארץ ישראל.

יב. הקרב החמישי, 'קרב בית זכריה': נגד ליזיאס

יהודה, החוזר מקרבות הישע לירושלים עד לחג השבועות, מתפנה לשים מצור על החקרה הסמוכה למקדש. אנשי החקרה, המתיוונים והיוונים, מצליחים להודיע לאנטיוכוס החמישי (אופטור, בנו של אנטיוכוס אפיפאנס שמת במזרח חודש ימים לפני טיהור המקדש) על מצבם הקשה, וזה שולח לארץ יהודה את עוצר הממלכה ליזיאס. גם הפעם, כפי שנהג ב'קרב בית צור' עוקף ליזיאס את יהודה ממערב ומגיע שוב מדרום לבית צור:

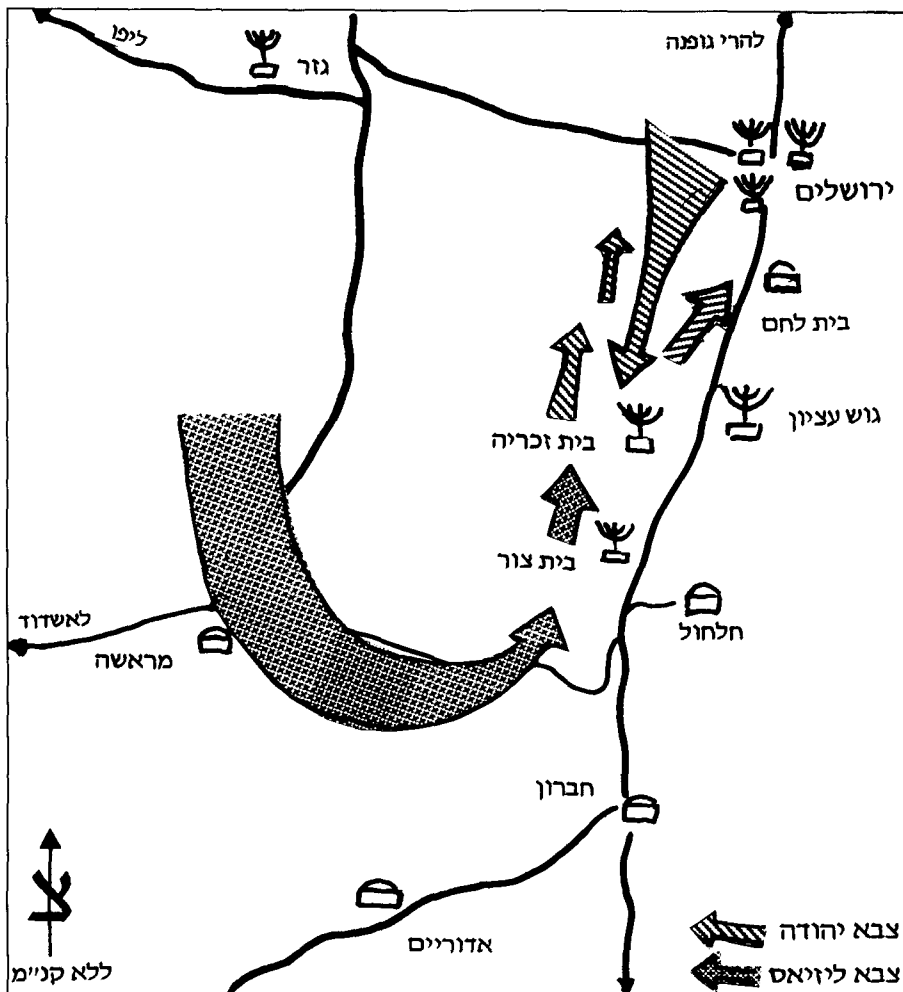
ומספר אנשי צבאו היה מאה אלף רגלים ועשרים אלף סוס ושלושים ושניים פילים מאומנים למלחמה. הם הלכו דרך ארץ אדום וחנו ליד בית צור... (חשמונאים-א ו 30-31).

יוסף בן מתתיהו נוקב במספרים 'צנועים יותר':

... והוא אסף צבא רגלים חמישים אלף, וחמשת אלפים רוכבים ושמונים פילים ופרץ בגבול יהודה אל ארץ ההרים וכבש את העיר בית צור... (מלחמת היהודים א, א, ה).

כבר עמדו על כך שמספר הפילים – 'הנשק הכבד' של הצבא הסלווקי – אי אפשר שיהיה 32 ובודאי שלא 80. יתכן שבמקור היווני היה כתוב H המציין 'שמונה' (פילים) וסימן זה שובש ל π המציין 'שמונים' ובסופו של דבר, "די היה בפילים מועטים כדי לחולל מהומה

הקרב החמישי - בית זכריה

רבה במחנה היריב" (בר כוכבא, 'מלחמת החשמונאים', עמ' 235), מה גם שסביב כל פיל התרכזו: "אלף איש משוריינים בשרשראות וכובעי נחושת על ראשיהם וליד כל חיה הושמו חמש מאות סוס בחור... ועל כל חיה מגדלי עץ חזקים... ו... חיילים..." (חשמונאים-א ו 35-37).

יהודה יוצא לקראת ליזיאס וחונה מולו בבית זכריה:

אחרי כן נסע יהודה מהחקרה ויחן ליד בית זכריה, מול מחנה המלך. בבוקר השכם הסיע המלך את מחנהו בזעמו בדרך בית זכריה והחיילים הסתדרו במערכת המלחמה ויתקעו בחצוצרות. ואת הפילים הרוו דם ענב ותות להעירם למלחמה... (חשמונאים-א ו 34-32).

מעניין הוא, שגם בחשמונאים-ג מסופר על השקיית הפילים בדם ענבי-יין:

והממונה על הפילים השקה את החיות עד לשגעון במשקה יין מבושם בלבונה...
(חשמונאים-ג ה 45; וכן בפסוקים 2, 10).

בהקשר זה ראוי לציין כי את זמורות הגפן כמאכל פילים אנו מכירים מן הגמרא (שבת קכח ע"א; קידושין כו ע"א).

הצבא הסלווקי בעצמתו הרבה (מספר לוחמים רב, כח פילים) מתקדם מבית צור לעבר בית זכריה, שם נערך יהודה וצבאו. שעת ההתקפה, בשעות הבוקר המוקדמות ('בבוקר השכם הסייע המלך את המחנה'), מעניקה יתרון לצבא הסלווקי. השמש הזורחת ממזרח ומכה על מגיני הזהב והנחושת של הלוחמים – מסנוורת את צבאו של יהודה הניצב ממול:

וכאשר זרחה השמש שעל מגיני הזהב והנחושת זרחו ההרים מהם ויקדו כלפידי אש
(חשמונאים-א, ו 39).

...והסתער על האוייב וחשף את שלטי הזהב והנחושת עד שהיה נוגהם העז מבהיק
וההרים ענו בהד לקול תרועת אנשיו... (קדמוניות היהודים יב, ט, ד).

למרות 'מכת השמש' ועוצמתו של הצבא הסלווקי, מצליח יהודה וצבאו להכות 'כשש מאות (איש) מן החלוץ' וגם אחיו של יהודה, אלעזר, מתגלה בקרב באומץ לבו:

אלעזר החורני ראה את אחת החיות משורינת בשריון המלך אשר גבה מכל החיות
ובדמותו כי ירכב עליה המלך נתן את נפשו להושיע את עמו ולעשות לעצמו שם עולם,
וירץ אליה בגבורה, אל תוך הגדוד, ויהרג על ימין ועל שמאל ויפרדו חיילי המלך ממנו
הנה והנה. אז נכנס אל תחת הפיל, דקרו ויהרגו, והפיל נפל עליו לארץ,
וימיתו... (חשמונאים-א ו 43-46).

...כך קיפח זה את חייו לאחר שהשמיד בגבורה רבים מן האויבים... (קדמוניות היהודים
יב, ט, ד. אומנם בחשמונאים-ב מסופר מעט אחרת).

מעשה גבורתו של אלעזר ואומץ לבם של לוחמי יהודה, לא מועילים בקרב זה. עוצמתו
של צבא ליזיאס גדולה בהרבה מזו של צבא יהודה, והוא נסוג 'אל ההרים' אל נפת גופנא.

אמנם, על מקום קבורתו של אלעזר לא נאמר דבר במפורש מלבד, אולי, הציין
(בחשמונאים-א יג, 27-30) ששמעון בנה מבנה קבורה גדול במודיעין ובו גם קבר לאלעזר.
אולם אחדים מן הנוסעים שסיירו בארץ בימי הביניים מספרים על קברו של אלעזר
החשמונאי בעכו, מהם ראוי להזכיר את יעקב בן נתנאל הכהן (במאה ה-12), ר' שמואל בן
שמשון (שנת 1211), התלמיד האלמוני של הרמב"ן (שנת 1272), 'וסדר הדורות', הרב יחיאל
הלפרין (שנת 1700). ואולי מקור המסורת על קבר חשמונאי בעכו דווקא, בהריגתו של יונתן
אחי אלעזר בעכו, על ידי טריפון?

והערה נוספת: לעניין השימוש בפילים, יש לציין כי הרומאים אסרו על הסלווקים
להשתמש בפילים במלחמותיהם. הסלווקים לא עמדו בדרישה זו והסנאט הרומי שלח

לאפמיאה את גנאיוס אוקטוויוס. בסוף קיץ 162 לפנה"ס כשנה-שנה וחצי אחרי קרב בית זכריה שוחט אוקטוויוס את כל פילי המלחמה של הצבא הסלווקי...

חלק מלוחמיו של יהודה, שאינם נסוגים עמו 'אל נפת גופנא', בורחים לירושלים ומתבצרים סביב המקדש. ליזיאס ממשיך ברדיפתו אחריהם ומטיל מצור על העיר והמקדש:

...אחרי אשר לכד המלך את בית צור וישם בה חיל מצב אשר ישמור אותה, צר על המקדש זמן רב, ויערוך מסביב לו כרים ומכונות וקלעי אבנים וקלעי אש ועקרבים לירות חצים ומרגמות. גם היהודים עשו מכונות נגד מכונות האוייב וילחמו זמן רב. ולא היה מזון במחסנים כי היתה שנת שמיטה... ובמקדש נשאר אנשים מעטים כי כבד הרעב... (חשמונאים-א ו 50-54).

רק לאחר שמתברר לליזיאס, עוצר הממלכה, כי יש לו מתחרה לכסא המלוכה באנטיוכיה, הוא מסיר את המצור מירושלים ונוסע להלחם על כס הממלכה. היום בו מסיר ליזיאס את המצור מעל העיר הופך ליום טוב: "בעשרין ותמניא ביה איתנטיל אנטיוכוס מלכא מן ירושלים" (מגילת תענית, כ"ח שבט). תרגום: בעשרים ושמונה בו (בחודש שבט) ניטל [עזב] אנטיוכוס המלך מירושלים.

'אנטיוכוס המלך' הוא אנטיוכוס החמישי, המלך הסלווקי שליזיאס שימש כאפוטרופוס שלו, עד שיגדל. בזמן המצור על ירושלים היה אנטיוכוס בן 8-9 שנים.

ג. הקרב השישי, 'קרב כפר שלם': נגד ניקנור

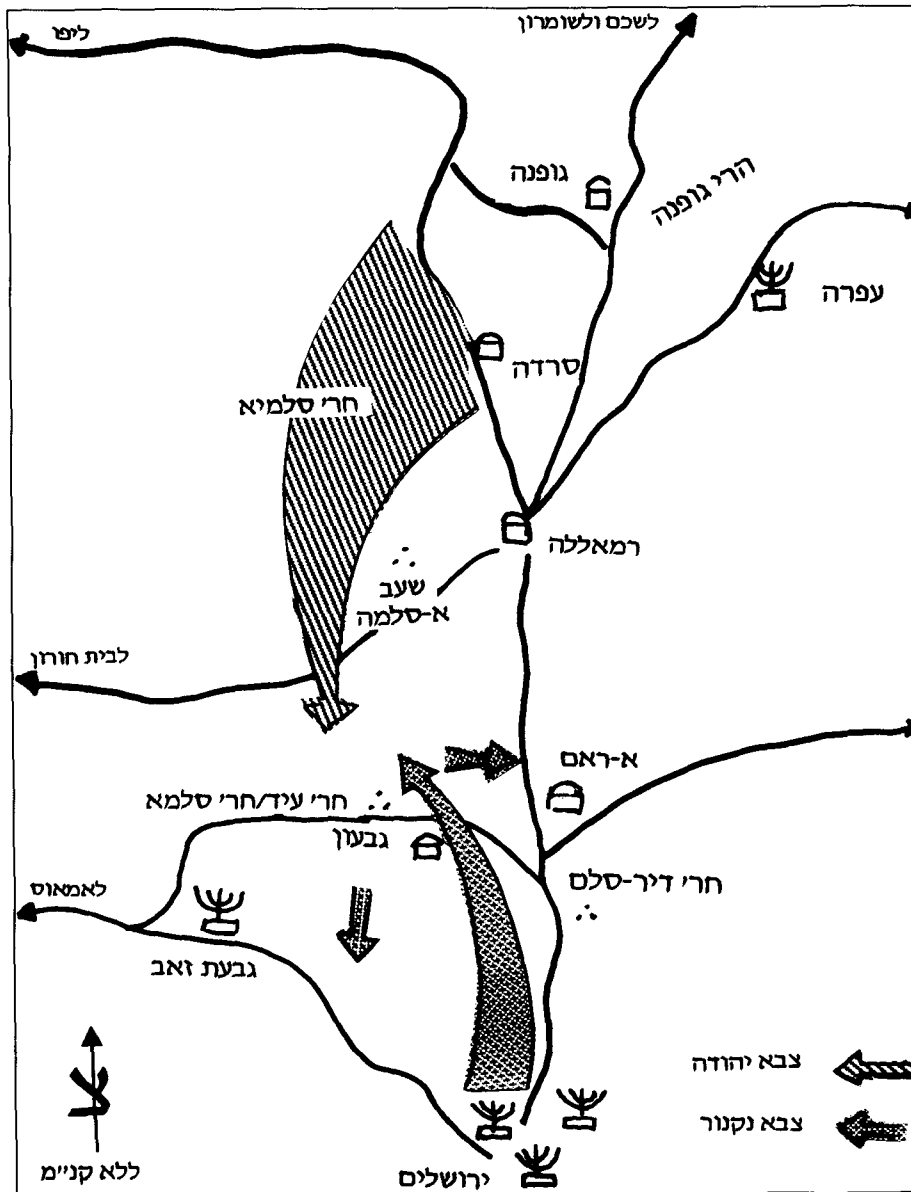
ניקנור, כפי הנראה האחראי על כל פילי המלחמה של הצבא הסלווקי (עד לשחיטתם על ידי הרומאים), נשלח לארץ. הוא איננו תוקף את יהודה ומנסה להגיע אתו להסכם שלום:

אז שלח המלך את ניקנור, אחד משריו החשובים והוא שונא לישראל... ניקנור בא לירושלים בצבא גדול וישלח אל יהודה ואחיו במרמה דברי שלום לאמור: אל נא תהי מלחמה בינינו. אני אבוא אליכם עם מעט אנשים לראות פניכם בשלום. כאשר בא אל יהודה, שאלו איש לרעהו לשלום ואורבים היו מוכנים שם לחטוף את יהודה. כאשר נודע ליהודה כי בא אליו במרמה, נרתע ממנו וימאן לראות את פניו. ניקנור הבין כי נתגלתה עצתו ויצא לקראת יהודה אל כפר שלמה להלחם בו. ויפלו בקרב כחמש מאות איש מאנשי ניקנור והנשארים ברחו לעיר דוד... (חשמונאים-א ז 26-32).

לאחר שמתגלית תרמיתו של ניקנור, הוא יוצא לקרב נגד יהודה בכפר שלמה היא שלם. בזיהויו של כפר שלם, נתחבטו החוקרים רבות, ונציין את המקומות שהוצעו: סמוך לחר' דיר שלם על יד א-ראם, חר' סלמיא - על יד הכפר סרדה, שעב אל סלמא - ממערב לרמאללה, חר' עיד/סלמא על יד גבעון. יהודה, הבא מהרי גופנא שמצפון וניקנור המגיע בכוח קטן מירושלים, מתנגשים ליד כפר שלם (סלמא), כנראה חר' עיד - חר' סלמא שמצפון לגבעון. (במפות נקרא המקום חר' עיד, אך בפי המקומיים הוא נקרא חר' סלאמא או חר' אלסלאם, וכנראה זה שמו המקורי והנכון עד לשיבושו על ידי עורכי המפות בימינו). יהודה מנצח

בקרב, וניקנור נסוג חזרה לעיר דוד, אל מבצר היוונים והמתיוונים - החקרא. אירוניה של ההסטוריה - 'שלום' ו'כפר שלם': דווקא הקרב ליד כפר שלם הוא זה המתרחש לאחר מגעי שלום מדומים...

הקרב הששי - כפר שלם

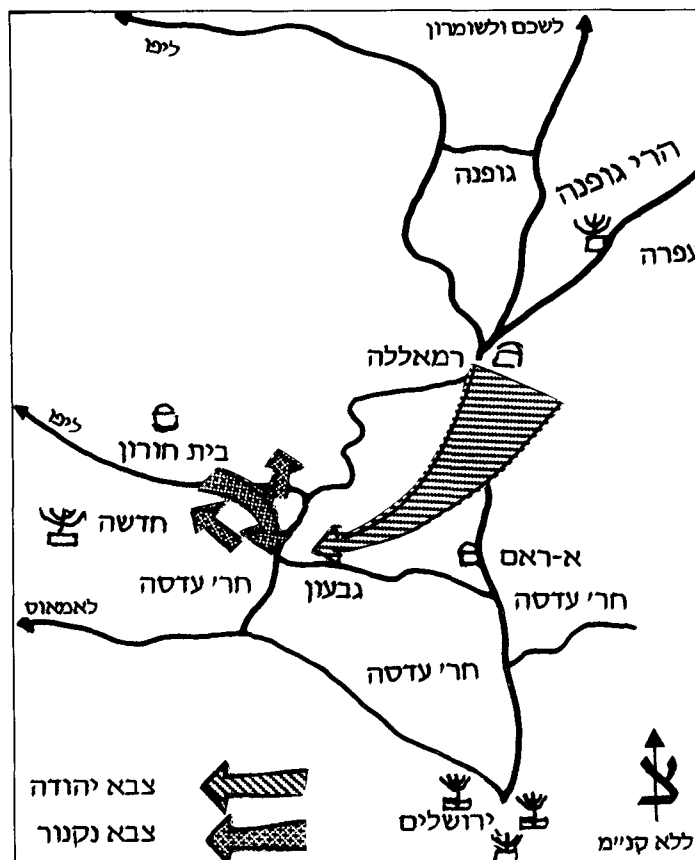

יד. הקרב השביעי, 'קרב חדשה': נגד ניקנור

ניקנור מזעיק תגבורת מן הצפון וחונה בראש 'מעלה בית חורון':

ניקנור יצא מירושלים, שם את מחנהו בבית חורון ויבוא לקראתו צבא סוריה. יהודה שם את מחנהו בחדשה עם שלושת אלפי איש ויתפלל... בשלושה עשר לחודש אדר החלו המחנות להלחם. מחנה ניקנור ניגף ויפול הוא ראשון במלחמה. וכראות מחנהו כי נפל ניקנור ושליכו את נשקם וינוסו. וירדפו אחריהם דרך יום מחדשה בואכה גזר ויריעו בחוצרות התרועה. וגם מכל כפרי יהודה יצאו ויקיפום ויפנו אלה לעומת אלה ולא נשאר בהם עד אחד. ויקחו את השלל והבזה ואת ראש ניקנור כרתו ואת ידו הימנית אשר נטה בגאווה ויתלום מול ירושלים... ויעשו את היום ההוא בשמחה. ויקבעו לחוג בכל שנה את החג ההוא בשלושה עשר באדר... (חשמונאים-א ז 39-49).

הקרב השביעי - חדשה

ניקנור ממתין לצבא סוריה בבית חורון עליון כדי שיהודה לא יתנכל לצבא העולה במעלה, כדרך שתקף את צבא סירון שנים מעטות קודם לכן (לעיל, הקרב השני). יהודה מציב את צבאו בעיר הקטנה חדשה הנמצאת "רחוק מבית-חורון שלושים ריס" (קדמוניות יב, י, ה).

מצפון לירושלים ישנן שלוש חרבות בשם 'חרבת עדסה' ('עדסה' – שימור השם 'חדשה' בהגיה היוונית, ועם מובן ערבי: עדשה): 1. חר' עדסה – מצפון-מזרח לתל אל-פול בדרך לחזמא. 2. חר' עדסה – מדרום-מערב לא-ראם. 3. חר' עדסה – ממערב לגבעון (כ-6 ק"מ מבית חורון). על סמך המרחק מבית חורון ('שלושים ריס' = 5.7 ק"מ), והעובדה שניקנור חונה שם, יש להניח ש'חדשה' היא חר' עדסה שממערב לגבעון. במקום חורבה קטנה מאוד עם שרידים מתאימים, ויתכן שזו 'חדשה' המוזכרת במסכת עירובין כעיר קטנה ביותר: "תניא, אמר ר' יהודה: עיר אחת היתה ביהודה וחדשה שמה, והיו בה חמישים דורות: אנשים, נשים וטף..." (משנה, ערובין פ"ה מ"ו, וכן בבלי, ערובין ס ע"א, וירושלמי ערובין פ"ה ה"ו).

יהודה תוקף את ניקנור וצבאו והודף אותו דרך מורד בית חורון עד לעמק איילון וגזר, כפי שנהג בצבאו של סירון. בין ההרוגים גם ניקנור עצמו. בניקנור עצמו, שניסה להערים על יהודה, נוקמים בצורה קשה: "ואת ראש ניקנור כרתו ואת ידו הימנית אשר נטה בגאוה, ויתלום מול ירושלים..."

וכך אומר הירושלמי:

ניקנור... ראה את ירושלים וחרף וגידף וניאץ, ואמר בשובי בשלום אתוץ את המגדל הזה, ויצא אליו אחד משל בית חשמונאי... וקטע את ידו וחתך את ראשו ותחבן בעץ וכתב מלמטן 'הפה שדבר באשמה, והיד שפשטה בגאוה' ותלוין בקטנטס נגד ירושלים (תענית פ"ה ה"ב; מגילה פ"א ה"ד).

ובנוסח שונה מעט בבבלי:

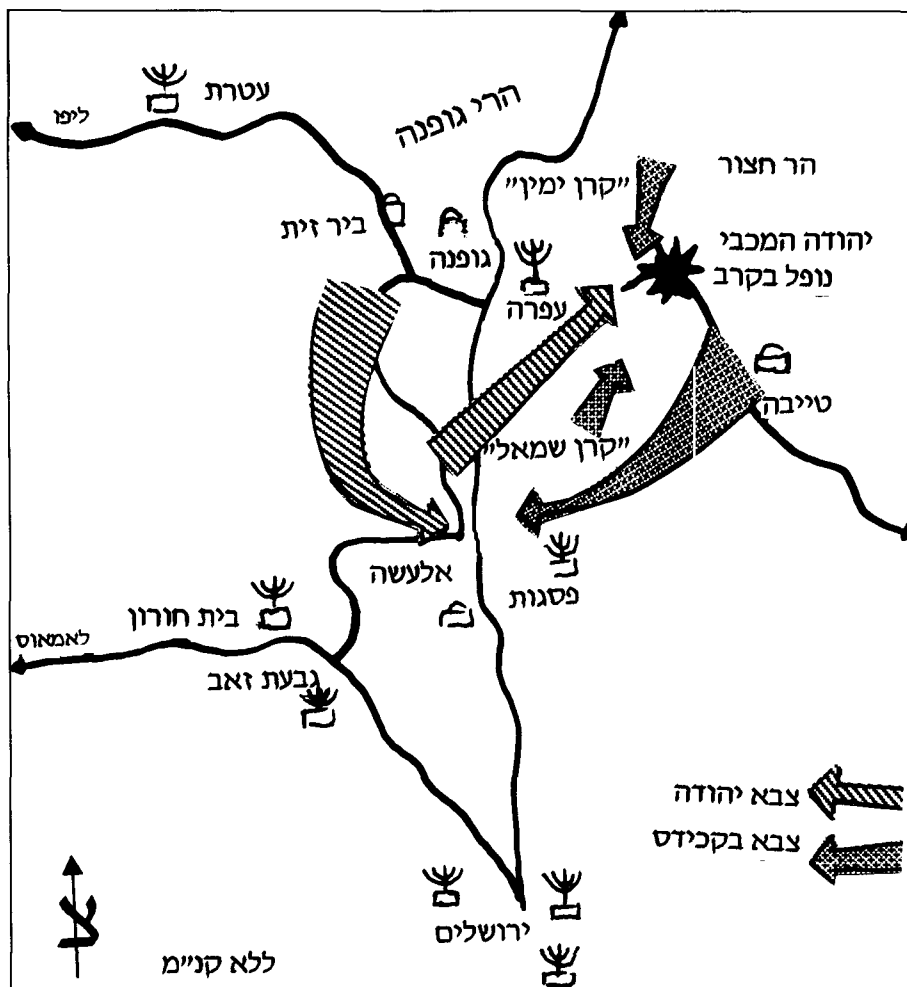
...ובכל יום ויום היה מניף ידו על יהודה וירושלים ואומר אימתי תפול בידי וארמסנה... קצצו בהונות ידיו ורגליו ותלאום בשערי ירושלים... (תענית יח ע"ב).

את יום הנקמה בניקנור קובעים כיום חג – 'יום ניקנור', החל בי"ג באדר:

בתלת עשר ביה [באדר] יום ניקנור. אמרו: ניקנור פולמרכוס של מלכי יון היה עובר לאלכסנדריאה בכל יום ויום והיה מניף ידו כנגד ירושלים וכנגד בית המקדש ומחרף ומגדף ומנאץ ואומר מתי תפול בידי ואהרסנה, וכשתקפה יד בית חשמונאי ירדו לתוך חילותיו והיו הורגין עד שהגיעו לקרובין שלו וחתכו את ראשם וקצצו את בהונות ידיהם ורגליהם, וחתכו את ראשו וקצצו את אבריו ותלאום כנגד בית המקדש. אמרו: פה שדבר בגאוה ויד שהניפה כנגד יהודה וירושלים ועל בית המקדש נקמה זו תעשה בהם. יום שעשו כן עשו אותו יום טוב (מגילת תענית, י"ג באדר).

כנראה נקבע יום חג לציון המאורע, על מנת לעודד את העם לאחר הכישלון בבית-זכריה, ובשל הסיבה שעם הריגתו של ניקנור שוב יכלו כוחותיו של יהודה להכנס לירושלים. 'יום ניקנור' זה, י"ג באדר, בטל עם חורבן בית שני, כדרך שבטלה כל 'מגילת תענית', ובמקומו נקבע יום הצום הסמוך לפורים 'תענית אסתר'.

הקרב השמיני - אלעשה

טו. הקרב השמיני, 'קרב אלעשה': נגד בקידיס

המלך דימיטריוס הראשון (שתפס את השלטון מידי אנטיוכוס ה-5, הילד) העסוק בקרבות במזרח, שולח לארץ ישראל את מפקד האזור המערבי של הממלכה - בקידיס. יחד עמו נשלח צבא גדול ומובחר וכן אלקימוס-יקים, הכהן הגדול המתיוון. על תיאור הדרך בה הלך בקידיס עד הגיעו ליהודה חלוקות הדעות, אולם בסופו של דבר הוא מגיע לאזור הרי גופנא, מרכזו של יהודה המקבי - לַבְרָאָה, המזוהה כיום באל בירה. הצבא הסלווקי מונה 20,000 לוחמים ו-2,000 פרשים. מול צבא כזה חונה יהודה עם 3,000 איש. מחנהו של

יהודה נמצא באלעשה, כיום חר' אל-עשי בדרומה של רמאללה (בשטח החורבה בנויים כיום בתי מגורים). יוסף בן מתתיהו מספר שיהודה חנה עם צבאו בבאר זית, המזוהה בביר זית הסמוכה לגופנא.

יתכן, אם כך, כי יהודה ריכז את צבאו בבאר זית בלב הרי גופנא, ומשם עבר לאלעשה, לאחר שהתבררו לו כוונותיו של בקכידס:

...ויסעו וילכו לבראה בעשרים אלף איש ואלפיים סוס. ויהודה היה חונה באלעשה ואתו שלשת אלפים איש. וכאשר ראו את המון הצבא, ויראו מאוד, וינוסו רבים מן המחנה ולא נותרו מהם כי אם שמונה מאות איש. וכראות יהודה כי נמוג מחנהו... וישבר בלבו... ויעץ ויאמר אל הנותרים קומה ונעלה אל אויבינו אולי נוכל להלחם בהם. וישיבוהו לאמר: לא נוכל, אך אם נציל עתה את חיינו נשוב ונלחמנו עם אחינו כי מעטים אנחנו. ויאמר יהודה חלילה לי מעשות כדבר הזה לנוס מפניהם, ואם קרב קצנו ומתנו בגבורה... (חשמונאים-א ט 3-10).

ההשוואה בין הצבאות היא כדלהלן:

צבא בקכידס: 20,000 לוחמים ו- 2,000 פרשים. מול צבא יהודה: (3,000) 800 לוחמים.

לוחמיו של יהודה, המתייראים מצבאו העצום של בקכידס, בורחים מן המערכה. משלושת אלפי לוחמיו הוא נותר עם שמונה מאות בלבד. גם במצב כזה אין יהודה מוכן לסגת. הוא מצטט את נחמיה: "האיש כמוני יברח..." (נחמיה ו, יא). צבאו של בקכידס נערך לקרב כמקובל בצבאות הסלווקים:

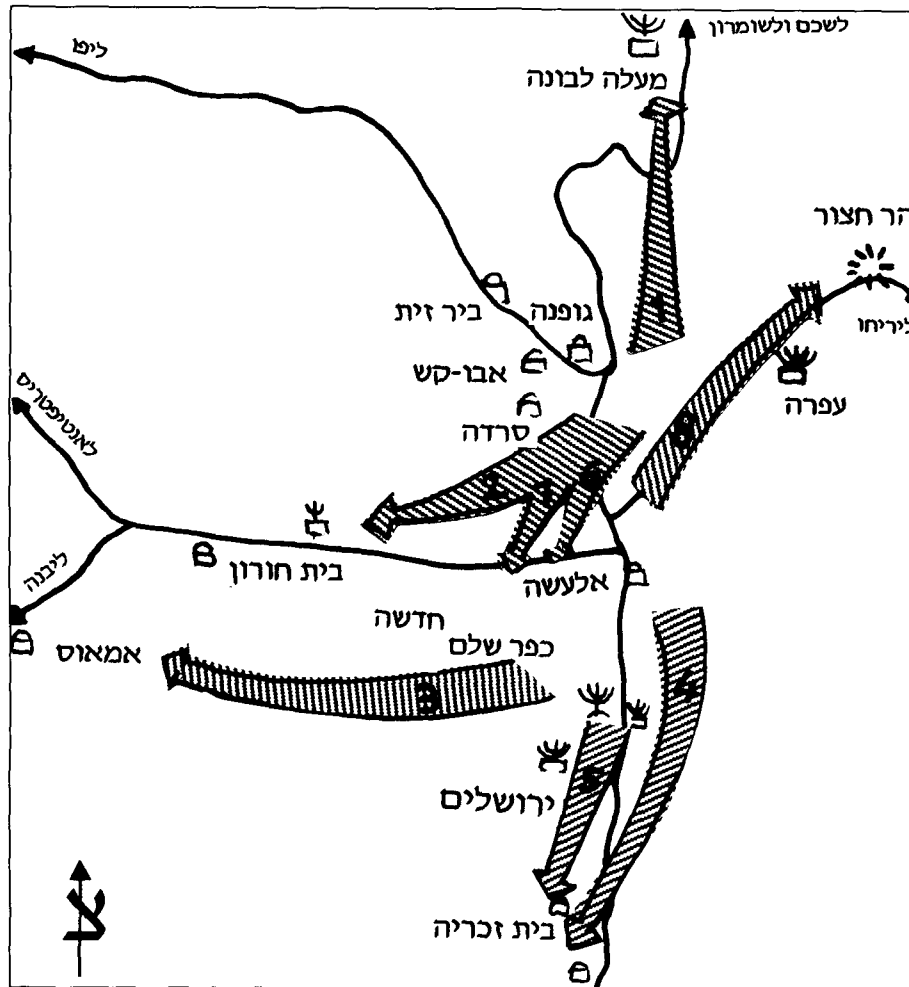
ויחלקו את הסוסים לשני צדדים, והקלעים ותופשי הקשת הלכו לפני החיל... ובקכידס היה בקרן הימנית ויקרבו... ויתקעו בחצוצרות ויתקעו אשר עם יהודה גם הם בחצוצרות... (חשמונאים-א ט 11-12).

הכוח העיקרי, המורכב מפלנגות - גוש אחיד של רגלים נושאי חניתות - נע במרכז. לפניו נערכים קשתים וקלעים. משני הצדדים יחידות פרשים, באחת מיחידות אלו, הימנית, נמצא המפקד הבכיר.

למרות מספרם הקטן של לוחמי יהודה מתנהלת המלחמה הקשה מהבוקר עד הערב. יהודה תוקף את ה'קרן הימנית' במטרה להכות את בקכידס עצמו. ואכן, בשלב הראשון מצליח יהודה להדוף את 'הקרן הימנית' ובה בקכידס, אך בשל מספר לוחמיו הקטן, אין הוא מצליח להעסיק את 'הקרן השמאלית'. לאחר יום קרבות מצליחים לוחמי הקרן השמאלית לתקוף את יהודה מאחוריו:

...והארץ געשה מקול המחנות ותארך המלחמה מן הבוקר עד הערב. וכאשר ראה יהודה כי בקכידס בקרן הימנית התאספו אליו כל אמיצי הלב, ותנגף הקרן הימנית לפניו וירדוף יהודה אחריהם עד אשדות/חצור ההר. ואנשי הקרן השמאלית ראו כי נגפה הקרן הימנית ויסבו בעקבות יהודה ויבואו מאחריהם ותכבד המלחמה ויפלו חללים רבים משני המחנות ויהודה נפל והנותרים נסו... (חשמונאים-א ט 13-18).

שמונה הקרבות של יהודה המקבי

יהודה ולוחמיו נסוגים צפונה ומצליחים להלחם משך יום תמים. בערבו של אותו היום, לאחר 'תנועת מלקחיים' של הצבא הסלווקי - מוכרע הקרב ויהודה המקבי נהרג.

על מקום הקרב האחרון, שתחילתו באלעשה, רבו הדעות: 1. 'אשדות ההר' - לכיוון מורד בית חורון (דרום מערב). 2. 'אשדות ההר' - לכיוון בקעת גופנא (צפונה). 3. 'אשדות ההר' - לכיוון ביר זית - נוה צוף (צפון-מערב). 4. 'אשדות ההר' - לכיוון טייבה-רמון ומזרח (צפון מזרח). 5. מורדות רכס פסגות, ממזרח לרמאלה (צפון-מזרח). 6. 'חצור ההר' - לכיוון הר חצור או מורדותיו (צפון-צפון-מזרח).

נביא את סיכומו של בר כוכבא: "לסיכום: בין אם נגרוס 'הר חצור' ובין אם נתקן ל'אשדות ההר', הואיל ואך שני ק"מ מבדילים בין בעל חצור לתחילת המורד לבקעת הירדן, ברור כי באקידס ופרשיו נסו לבעל חצור, וכי הנסיגה נמשכה לאורך 12 ק"מ לכל הפחות..." (בר כוכבא, 'מלחמות החשמונאים' עמ' 303).

טז. 'חנוכיית הקרבות' של יהודה המקבי

הסמלים והמדרשים לימי החנוכה סובבים סביב המספר 8. לאורם של שמונת נרות החנוכה דרשו גם את 'שם המשפחה' של מתתיהו ובניו כמורכב מן האותיות 'ח' ו'שמונאי', צירוף של המספר 8 והאות השמינית. חזרת ונשמעת גם ההשוואה הפונטית בין 'שמן' ו'שמונה'. והנה, כאשר סופרים את הקרבות שניהל יהודה המקבי נגד הצבא היווני-סורי של אנטיוכוס, מוצאים כי מספרם (מלבד מלחמות שחרור והצלה של יהודים) - שמונה! במרכזם, הן מן הבחינה הרעיונית, הן מן הבחינה הכרונולוגית והן מן הבחינה הגיאוגרפית, עומד טיהור המקדש.

חנוכיית הקרבות של יהודה המקבי

